

УДК 94(477.8):631.115.6"1944/1953"
DOI: 10.24919/2312-2595.10/52.257911

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Володимир СТАРКА

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Громицького, 1а, м. Тернопіль, Україна, індекс 46023 (starka1980@tpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0213-9298>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-9856-2020>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Старка, В. (2022). «Колгоспне рабство»: впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва у західних землях України (1944–1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 10/52, 129–144. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257911>.

**«КОЛГОСПНЕ РАБСТВО»:
ВПРОВАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕЛІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА
У ЗАХІДНИХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ (1944–1953 рр.)**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу запровадження колгоспної системи у західних землях України упродовж

© Василь Ільницький, Володимир Старка, 2022

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

1944–1953 рр. **Мета статті** полягає у вивченні особливостей впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва на західноукраїнських землях (1944–1953). **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів історизму, багатofакторності, системності, логічності. Застосовуються загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-типологічний, історико-генетичний, історико-системний) методи. **Наукова новизна** статті полягає у розкритті особливостей примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель (1944–1953). Доведено, що радянська адміністрація використовувачи різноманітні засоби своє утвердження у регіоні вбачала через ліквідацію українського селянина-одноосібника і, отже, ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Висновки. Можемо констатувати, що невід'ємним компонентом радянської військової окупації західних земель України, стала поступова економічна інтеграція регіону до загальносоюзної моделі. За допомогою силових заходів та поступового збільшення податків і натуральних поставок, західноукраїнських селян поступово змушували відмовлятися від ведення одноосібного господарства та вступати до колгоспів. Таким чином, окупанти не лише знищували економічну основу українського національно-визвольного руху, але і встановлювали тотальний контроль за повсякденним життям населення краю. Фактично, у досліджуваній період, більшовики запровадили середньовічну модель неофеодальних податків та повинностей, запровадивши своєрідну форму колгоспного рабства.

Поданий у публікації матеріал лише окреслює окремі аспекти майбутніх досліджень історії примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель. Очевидним на сучасний момент є те, що радянські / російські уряди завжди будуть намагатися у різноманітні способи ліквідувати українського селянина-одноосібника, з метою ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Ключові слова: колективізація; репресії; радянська адміністрація; Західна Україна.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Volodymyr STARKA

PhD hab. (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 1a, Gromnytsky Str., Ternopil, Ukraine, postal code 46023 (starka1980@tnpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0213-9298>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAB-9856-2020>

To cite this article: Ilytskyi, V., & Starka, V. (2022). «Kolhospne rabstvo»: vprovadzhenia radianskoi modeli silskohospodarskoho vyrobnytstva u zachidnykh zemliakh Ukrainy (1944–1953 rr.) ["Collective farm slavery": the introduction of the Soviet model of agricultural production in the western lands of Ukraine (1944–1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 10/52, 129–144.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.257911> [in Ukrainian].

**"COLLECTIVE FARM SLAVERY":
THE INTRODUCTION OF THE SOVIET MODEL
OF AGRICULTURAL PRODUCTION
IN THE WESTERN LANDS OF UKRAINE
(1944–1953)**

Summary. *The article studies the process of introduction of the collective farm system in the western lands of Ukraine from 1944–1953. The purpose of the article is to study the peculiarities of the introduction of the Soviet model of agricultural production in Western Ukraine (1944–1953). The research methodology is based on a combination of the principles of historicism, multifactoriality, systematicity, and logic. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, historical-genetic, historical-systemic) methods are used. The scientific novelty of the article is to reveal the features of the forced collectivization of agriculture in the western Ukrainian lands (1944–1953). It is proved that the Soviet administration, using various*

means, saw its assertion in the region through the liquidation of the Ukrainian individual peasant and thus the weakening of the defence potential of the Ukrainian state. **Conclusions.** We can state that the gradual economic integration of the region into the all-Union model became an integral component of the Soviet military occupation of the western lands of Ukraine. With the help of forceful measures and a gradual increase in taxes and supplies, Western Ukrainian peasants were gradually forced to give up one-man farms and join collective farms. Thus, the occupiers did not only destroy the economic basis of the Ukrainian national liberation movement but also established total control over the daily lives of the population in the region. In fact, during the period under study, the Bolsheviks introduced a medieval model of neo-feudal taxes and duties, introducing a kind of collective farm slavery. The material presented in the publication outlines only some aspects of future research on the history of forced collectivization of agriculture in Western Ukraine. It is obvious at the moment that the Soviet / Russian governments will always try in various ways to eliminate the individual Ukrainian peasant, to weaken the defence potential of the Ukrainian state.

Key words: collectivization; repressions; Soviet administration; Western Ukraine.

Постановка проблеми. Поширення на окупованих російською армією українських теренах так званої «рубльової зони», в ході російсько-української війни 2014–2022 рр., зумовлює дослідницьку потребу вивчення подібних практик економічної експансії у попередні історичні періоди.

Російські окупанти упродовж ХХ ст., на захоплених українських територіях, завжди дотримувалися однієї схеми – економічна експансія з подальшою інтеграцією загарбаних територій, що зазвичай відбувається у два етапи. Під час першого, короткотривалого, окупанти не забороняють усталеного у регіоні економічного життя, а лише доволі ретельно вивчають його, при тому ведучи постійний моніторинг настроїв українського населення. Другий етап перетворень характеризується всеохопним запровадженням російської соціально-економічної моделі, що незмінно супроводжується тотальним терором місцевого населення з боку окупаційної адміністрації та силових структур.

Саме так відбувалося запровадження колгоспної системи у західних землях України упродовж 1944–1953 рр. Зазначимо, що пропонована тоді більшовиками соціально-економічна модель взає-

мин із галицькими селянами, абсолютно не враховувала ні місцевих особливостей господарської діяльності, ні, тим більше, побажань сільських мешканців.

Аналіз останніх досліджень. Питання запровадження колгоспно-радгоспної системи у західних землях України широко висвітлювалися у низці історичних праць та тематичних збірках документів. Серед них виокремимо фундаментальну працю В. Кука «Колгоспне рабство», яка вперше побачила світ у 1952 р. У ній тодішній провідник українського національно-визвольного руху ґрунтовно аналізує особливості радянської колгоспної системи і вказує на загрози, які вона несе для господарського життя українського народу. На той час видання набуло широкого поширення у середовищі української діаспори у країнах Західної Європи та США. Натомість в Українській СРСР, до складу якого входили західноукраїнські землі у 1950–1960-х рр., основний акцент історичних досліджень змістився до висвітлення процесу соціально-економічних перетворень, де червоною ниткою проходила теза про переваги соціалістичного способу виробництва та кардинальне зростання добробуту місцевого селянства. У цьому контексті виокремимо дослідження К. Сироцинського (Сироцинський, 1953) та М. Івасюти (Івасюта, 1958).

Відновлення незалежної Української держави дозволила історикам на основі нових методологічних підходів та із залученням раніше недоступного архівного матеріалу по-новому підійти до вивчення складних сторінок історії західноукраїнського регіону періоду примусової радянізації краю. У цьому контексті виділимо колективну працю «1939. Західні землі України» (Литвин, Луцький, & Науменко, 1999). У 2001 р. львівський історик М. Романюк проаналізував селянське питання в повстанських листівках (Романюк, 2001). Форми та методи насильницької колективізації проаналізовано у монографії М. Сеньківа (Сеньків, 2002).

Наприкінці 2000-х рр. науковцями Інституту історії НАН України підготовлено серію монографічних видань під загальною назвою «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» (Даниленко, 2010а, 2010б).

Водночас можемо констатувати, що регіональні особливості колективізації у західноукраїнському регіоні, не знайшли належ-

ного наукового висвітлення. Цю прогалину покликана заповнити пропонована наукова публікація.

Мета статті полягає у вивченні особливостей впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва на західно-українських землях (1944–1953).

Результати досліджень. Маючи певний негативний досвід запровадження колгоспно-радгоспної системи на теренах західно-українських земель упродовж 1939–1941 рр., радянська влада обрала стратегію поступового впровадження у регіоні окупаційної економічної моделі.

Під час першого етапу, що тривав два повоєнні роки, радянська влада відкрито не декларувала скасування приватного землеволодіння, не обмежувала ринкову торгівлю харчами за вільними цінами.

Водночас більшовики на захоплених територіях у доволі стислі строки впровадили радянську фіскальну систему, намагаючись зібрати із галицьких селян податки та збори, передбачені радянським бюджетом на 1944 р. (Коріненко та ін., 2016, с. 161). Наприклад, лише у Тернопільській області, у четвертому кварталі 1944 р., із сільського населення, радянськими фіскальними органами, зібрано 68 млн крб. податкових платежів (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 277, арк. 2). Зауважимо, що нацистськими окупантами упродовж першого півріччя 1944 р. із селян Східної Галичини вже було зібрано левову частку грошових податків та натуральних поставок. Можемо констатувати, що упродовж 1944 р., західноукраїнські селяни були оподатковані, а фактично обкрадені, двічі, що вплинуло не лише на їх матеріальне становище, але й істотно погіршило морально-психологічний стан.

Щоб зменшити соціальну напругу, радянська влада, відповідно до листа Наркомфіну СРСР № 25-65, від 4 липня 1944 р.: «Про проведення державних, місцевих податків і зборів на звільненій території Волинської, Львівської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської та Чернівецької областей» та постанов РНК СРСР № 129 від 8 лютого 1944 р. і № 803 від 30 червня 1944 р., у зазначених областях, скасувала недоїмку усіх фіскальних платежів з колгоспів та населення, які утворилися за період нацистської окупації і звільнила від сплати сільськогосподарського податку господарства,

дохід яких не перевищував 2000 крб. (ДАТО, ф. Р. 290, оп. 5, спр. 877, арк. 78).

Наприкінці 1944 р. в окремих місцевостях, представники радянської влади навіть показово здійснили розподіл між малоземельними селянськими господарствами частини земель, конфіскованих у них нацистами. Зокрема у с. Гаї, Винниківського району Львівської області, між селянами розподілили 300 моргів землі, відтак, родини отримали від 2 до 4 моргів (Коріненко та ін., 2016, с. 273). Подібний розподіл відбувався і у сусідній Тернопільській області. Очевидно, що такі акції мали пропагандистський характер.

Надаючи пільги окремим групам сільського населення, органи радянської влади намагалися здобути їх прихильність та водночас розколоти колись монолітну селянську спільноту.

Радянській тоталітарній державі не потрібен був численний заможний і не контрольований суспільний прошарок. Крім того, сильні одноосібні селянські господарства ніяк не вписувалися в радянську економічну модель сільськогосподарського виробництва.

З 1946 р. розпочинається другий етап радянських соціально-економічних трансформацій на теренах західноукраїнських земель. Активізувалася робота державного управлінського апарату, спрямована на створення великих колективних сільських господарств, яким відводилася не лише роль великотоварного виробництва, але і засобу тотального контролю з боку влади над повсякденним життям селян. Можна вести мову про впровадження своєрідної системи радянського неокріпацтва, яку останній головнокомандувач УПА В. Кук назвав «колгоспним рабством» (Кук, 2005, с. 3).

Створення колгоспів давало змогу радянській владі вибити економічну основу українського національно-визвольного руху. Що було у більшому пріоритеті, стверджували доволі складно, оскільки і до цього часу, в науковому середовищі ведуться дискусії, чого більшовики прагнули більше – створити колгоспи чи подолати спротив їх політиці з боку ОУН та УПА. 20 лютого 1945 р., секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький, під час наради із секретарями райкомів КП(б)У та керівництвом НКВС та НКДБ області наголошував, що: «Ми повинні однаково боротися з бандами і організувати ініціативу селян для організації колгоспів» (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 194, арк. 105).

Усе частіше західноукраїнські аграрії почали помічати доволі цікаві трансформації у поведінці радянських окупантів. Далеко не всі «вільні» землі розподіляються поміж селянськими господарствами. Одночасно влада посилювала фіскальний тиск на заможне селянство.

Ще більше вразила людей агітація з боку радянської адміністрації, щоб селяни передавали до новостворених колгоспів землі, які ті отримали напередодні. Усвідомлюючи, що завадити створенню колгоспів нема змоги, селяни вдавалися до хитрості, створюючи земельні громади, для спільного обробітку землі. Подібне об'єднання у 1946 р. утворили малоземельні селяни с. Чишки Винниківського районі Львівської області (Коріненко та ін., 2016, с. 143). Зі свого боку, радянська влада відкрито не забороняла такої ініціативи, вбачаючи у земельних громадах – тимчасову перехідну форму до колгоспного господарювання.

Відтак, на початку 1946 р. темпи колгоспного будівництва не відповідали запланованим показникам. Станом на 28 березня 1946 р. у Тернопільській області, в 30 районах організовано лише 58 колгоспів, до цього числа входили і створені у 1944–1945 рр. 43 господарства (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 16). У сусідній Львівській області ситуація не була кращою. Станом на 8 березня 1945 р. створено лише 10 колгоспів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 256, арк. 11), відповідно станом на 13 вересня 1947 р. у регіоні функціонувало лише 89 колгоспів (ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 511, арк. 3). Ще гіршою була ситуація у Станіславській та Дрогобицькій областях. Наприкінці 1946 р. у Станіславській області більшовикам вдалося відновити 18 колгоспів із 274 довоєнних (Андрухів, 2008, с. 361), а у Дрогобицькій області станом на 10 червня 1947 р., відновлено й реорганізовано лише 20 колгоспів із наявних 275 у 1940–1941 рр. (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 90 (1951), спр. 33, арк. 25–26).

У тих сільських громадах, де все ж більшовики зуміли організувати колективні господарства, селяни не поспішали усуспільнювати землю, реманент та худобу. Зокрема, у Копичинецькому районі Тернопільської області, в колгоспі ім. Калініна, окремі колгоспники продовжували володіти приватними земельними наділами обсягом 4 та навіть 6 га (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 115).

Більшість сільських мешканців західноукраїнського села категорично відмовлялася вступати до колгоспів. На початку 1946 р.

мешканці с. Ступки Великобірківського району Тернопільської області відмовлялися вступати до колгоспу, мотивуючи тим, що, «ще буде війна з Англією і Америкою». Водночас якась частина людей наголошували, що перед тим, як вступимо у колгосп, «поріжемо корів, а коней продамо» (ДАТО, ф. П-12, оп. 1, спр. 22, арк. 7). Власне, не тільки широкі маси селянства чинили опір колективізації, але й окремі члени партії. 17 березня 1946 р. питання колективізації обговорювалося на загальних зборах сільської партійної організації у с. Копашне Хустського округу, на яких більшість комуністів висловилися за організацію колгоспу. Однак окремі члени парторганізації виступили проти колективної форми ведення сільського господарства, ба навіть більше – почали з цього приводу вести антиколгоспну агітацію. При цьому член партії Гангур, виступаючи на загальних зборах, заявив: «Колгоспу організувати не потрібно, так як нас комуністів будуть звинувачувати у знущаннях над народом». У результаті антиколгоспних виступів окремих членів парторганізації у с. Копашне антирадянська діяльність активізувалася (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 10, арк. 175–177). Радянський партійний актив, залучений до агітаційної кампанії зі створення колгоспів, змушений був констатувати, абсолютно негативне ставлення українських селян до такої форми господарювання. На початку 1947 р. у с. Блюдники Городенківського району Станіславської області під час політичного мітингу за створення колгоспу, з'ясувалося, що частина колишніх колгоспників, які створювали його у 1941 р., категорично не хочуть повертатися до нього знову. Зокрема, колишній рахівник колгоспу заявив: «...ви мене хоч повішайте, але я туди не піду», водночас, інший колгоспник впевнено заявляв, що «можете мене відвезти до Сибіру, але я туди більше не повернуся» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 645, арк. 68).

Для пришвидшення процесу створення колгоспів, окремі представники радянської влади вдавалися до маніпуляції із документами, щоб записувати селян до колгоспів. Так, у квітні 1946 р. у Почаївському районі Тернопільської області мали місце факти, коли селян викликали до сільрад і просили підписатися в бланку нібито для перепису населення, в такий спосіб записуючи їх до колгоспів (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 710, арк. 194).

Активний спротив впровадженню радянської колгоспної системи чинило заможне селянство, яке всупереч тиску радянської

влади продовжувало господарську діяльність, показуючи приклад своїм односельцям, що це цілком можливо. Наприклад, одне із можливих господарств у с. Ходачків Великобірківського району Тернопільської області, обробляло 14 га землі. Складаючись з 6 осіб, володіло 4-кімнатним будинком, 2 будівлями для худоби, 4 кінями, 4 коровами, 3 свиноматками, кінною молотаркою, сівалкою та іншим сільськогосподарським реманентом. Також у господарстві постійно працювали три наймані працівники, а на час жнив, додатково наймали від трьох до восьми робітників (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 73).

Про вплив господарів на сільський «пролетаріат» свідчать офіційні документи радянських органів влади. Зокрема, в с. Ступки Великобірківського району Тернопільської області, під час конфіскації картоплі «за невиконання норм держпоставок» у заможного селянина, до вантажних робіт залучили бідняцький «актив» села. У присутності господаря бідняки працювали повільно, показуючи, що не погоджуються з таким станом справ. Як тільки господаря «відкликали» співробітники НКВС, бідняки швидко завантажили картоплю та відвезли на приймальний пункт (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 76).

Крім заможного селянства, активно протидіяв створенню колгоспів український національно-визвольний рух, учасники якого у зверненнях та листівках до західноукраїнського селянства, неодноразово закликали не вступати до радянських колгоспів, наголошуючи, що «в колгоспах будете працювати без свят і відпочинку на те, щоби партійні нероби коштовно собі жирували» (НБ ЛНУ, ф. рк 357, оп. 1, спр. 34, арк. 1).

На нараді керівників ОУН у липні 1948 р. в Ілівському лісі Миколаївського району Дрогобицької області особливу увагу було зосереджено на питаннях боротьби проти колективізації. Її результатом було прийняття відповідного рішення. Націоналісти вважали колективізацію західних областей України особливо важливою проблемою. Вони розуміли, що, якщо радянській владі вдасться її завершити, то це завдасть підпіллю важкого удару і поставить його на межу знищення. У світлі цього було дано чіткі вказівки вести жорстоку боротьбу з колективізацією. Пропонувалося знищувати активістів і організаторів колгоспів, колгоспні будівлі та інші матеріальні цінності, техніку та інвентар (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 50,

арк. 2, 32). При цьому підпільники звертали особливу увагу на те, щоб тримати колгоспну адміністрацію під впливом і використовувати будь-яку нагоду саботувати і зривати колгоспне будівництво тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 51, арк. 295; ф. 2-Н, оп. 57 (1953), спр. 1, т. 1, арк. 125–126; оп. 110 (1954), спр. 2, т. 7, арк. 32, 88).

У січні 1945 р. у с. Верховинне Косівського району Станіславської області вбито голову та бригадира місцевого колгоспу, а також доярку та прорадянську активістку із братами, що агітували за вступ до колгоспу (ДАІФО, ф. Р. 1576, оп. 1, спр. 308, арк. 19).

3 серпня на мості поблизу с. Великі Версти Кременецького району Тернопільської області обстріляно підводу з трьома радянськими партійними активістами та трьома селянами, які агітували за організацію в селі колгоспу, а 27 серпня 1947 р. в с. Сапанівка Кременецького району Тернопільської області, вбито місцевого радянського активіста, що «вишукував» приховану від колективізації землю (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 874, арк. 39). В ніч з 16 на 17 березня 1948 р. в с. Чернелів Руський Великобірківського району Тернопільської області у власному домі побито двох жінок, ланкову місцевого колгоспу та секретарку місцевої комсомольської організації. Під час побиття невідомі вигукнули: «Ми вам дамо бригади і ланки». В с. Гаї Великі Великобірківського району Тернопільської області 1 вересня 1948 р. група чоловіків одягнених у радянську військову форму зустрівши по дорозі двох літніх чоловіків запитала, чи ті записалися до колгоспу. Отримавши ствердну відповідь, попередили типово галицькою лайкою: «Шляк вас трафить, як відробіте хоч по два трудовні – повісимо» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1127, арк. 11, 43).

За таких умов у керівництві радянськими колгоспами спостерігалася значна плинність кадрів. Зокрема, середня тривалість перебування на посаді голів колгоспів в Тернопільській області у 1947 р. коливалася від 6 міс. – 1 р. (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 947, арк. 1).

Відтак, з початку 1947 р. тиск на селянські господарства з боку радянської влади посилювався. Зокрема, через посилення фіскального тиску та збільшення норм поставок сільськогосподарської продукції.

У західних областях УРСР бюджетом на 1947 р. для куркульських господарств, понад типові норми податку сільськогосподарського та на сільськогосподарські послуги, додатково запроваджено

податок на прибуток від реалізації на ринку сільськогосподарської продукції та тварин. Крім того, для господарств що володіли земельними наділами до 7 га, норми поставок продуктів збільшили на 50 %, для тих, що володіли більше 7 га – на 100 %. Як зазначав секретар Тернопільського обкому І. Компанець: «...такі заходи обмежать економічний розвиток кулацьких господарств, зменшать їх вплив на бідняцькі господарств та прискорять соціалістичну перебудову сільського господарства західних областей УРСР» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 912, арк. 31, 33, 34).

Не витримуючи тиску, частина селянських господарств змушена була вступати до колгоспу. Радянська офіційна статистика починає фіксувати поступове зростання кількості колективних сільськогосподарських об'єднань.

Так, на кінець 1948 р., у Волинській області було колективізовано 80 % селянських господарств, у Дрогобицькій – 79 %, у Чернівецькій – 77 %, у Львівській – 34 %, у Тернопільській – 34 %, у Рівненській – 25 %, у Станіславській – 17 %, у Закарпатській – 46 % (Сеньків, 2002, с. 127–128).

Попри значний поступ у справі організації колгоспів, ефективність такої форми господарювання залишалася малоефективною. Зокрема, в кількох новостворених колгоспах Бережанського району Тернопільської області наприкінці 1947 р., для виконання польових робіт винаймалися приватні особи, оскільки більшість колгоспників не усупільнили інвентар, і продовжували обробляти власні земельні наділи загальною площею понад 2 га (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1007, арк. 6). В окремих господарствах Борщівського району Тернопільської області, до збору урожаю залучали школярів (ДАТО, ф. П-2, оп. 1, спр. 173, арк. 35).

Повільні темпи колективізації та саботаж у вже організованих колгоспах, посилювали державний терор. Зокрема, в с. Галушинці Скалатського району Тернопільської області, група радянських партійних працівників, направлених для організації колгоспу у лютому 1948 р. селян, котрі не хотіли вступати до колгоспу, тримали під вартою, погрожували, засобами фізичного впливу, незаконно вилучали сільськогосподарську продукцію доти, поки люди не погоджувалися вступити до колгоспу. Подібні факти мали місце в селах Плисівці Зборівського району, Задорів Коропецького району, Манилівка Залозецького району (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1128, арк. 44).

31 січня 1949 р. в с. Хлопівка Копичинецького району Тернопільської області провели показове відкрите судове засідання, в ході якого сімейну пару засудили показово за ст. 3 «Указу Президії ВР СРСР» від 4 червня 1947 р. «за розкрадання колгоспного майна» (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1444, арк. 24).

Терором та залякуванням радянській владі, станом на 1 травня 1949 р., вдалося організувати у західних областях України 5 304 колгоспів, які об'єднували 781 600 (54,2 %) загальної кількості селянських господарств (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 8, т. 5, арк. 284).

Водночас спротив тотальній колективізації тривав. Чимало західноукраїнських селян залишалися поза колгоспами. У Станіславській області наприкінці 1949 р. діяло 45 525 одноосібних господарств, які обробляли 141 660 га землі (ДАІФО, ф. 357, оп. 3, спр. 13, арк. 28). На початку 1950 р. у с. Йосипівка Олеського району Львівської області серед 313 селянських господарств, у колгоспі були лише 166, або 50 %. Подібна ситуація була і в с. Ясенівці Золочівського району Львівської області (Коріненко, Старка, Киданюк, & Терещенко, 2016, с. 152). Згідно з річним звітом Тернопільського облуправління сільського господарства, наприкінці 1950 р. 7 771 одноосібне селянське господарство продовжували обробляти 7 725 га землі (ДАТО, ф. Р-2, оп. 4, спр. 313, арк. 1). Очевидно, що твердження радянських функціонерів про завершення колективізації сільського господарства західних областей УРСР не відповідало дійсності. Зокрема, про це свідчать документи обкомів КП(б)У. упродовж 1949–1952 рр., під час кожної із нарад з партійним активом західноукраїнських областей наголошували на тому, що всю масово-політичну роботу у західноукраїнському селі потрібно підпорядкувати справі організаційно-господарського укрупнення колгоспів, подальшому розвитку колективізації, підвищення матеріального добробуту селян, вихованню у селян соціалістичної свідомості та радянського патріотизму. До політико-пропагандистської роботи активно рекомендували залучати сільську інтелігенцію, всіх вчителів, агрономів, медичних працівників, тощо (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1556, арк. 97). Очевидно, що попри всі намагання, окупантам не вдалося подолати антиколгоспної агітації. Зокрема, агент органів НКВС «Гой», із с. Бурканів Золотниківського району Тернопільської області, повідомив, що одна із місцевих жительок закли-

кала селян виступати проти об'єднання колгоспів, бо комуністам легше буде забирати хліб, а скоро прийдуть англійці та американці та розпустять колгоспи (ДАТО, ф. П-1, оп. 1, спр. 1790, арк. 74).

Лише на початку 1953 р. радянській владі вдалося завершити процес колективізації селянських господарств, і встановити однотипний з іншими регіонами Української РСР економічний устрій.

Висновки. Можемо констатувати, що невід'ємним компонентом радянської військової окупації західних земель України, стала поступова економічна інтеграція регіону до загальносоюзної моделі. За допомогою силових заходів та поступового збільшення податків і натуральних поставок, західноукраїнських селян поступово змушували відмовлятися від ведення одноосібного господарства та вступати до колгоспів. Таким чином, окупанти не лише знищували економічну основу українського національно-визвольного руху, але і встановлювали тотальний контроль за повсякденним життям населення краю. Фактично, у досліджуваний період більшовики запровадили середньовічну модель неофеодальних податків і повинностей, запровадивши своєрідну форму колгоспного рабства.

Поданий у публікації матеріал лише окреслює окремі аспекти майбутніх досліджень історії примусової колективізації сільського господарства західноукраїнських земель. Очевидним на сучасний момент є те, що радянські / російські уряди завжди будуть намагатися у різноманітні способи ліквідувати українського селянина-одноосібника з метою ослаблення оборонного потенціалу Української держави.

Джерела та література

Андрухів, І. (2008). Боротьба радянської влади проти збройних формувань ОУН та УПА на теренах Станіславської (Івано-Франківської) області в 40–50-х рр. ХХ ст. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-освітній краєзнавчий часопис*, 14, 356–364.

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

Даниленко, В. (2010а). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (1–2)). Київ: Інститут історії України НАН України.

- Даниленко, В. (2010b). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
- Івасюта, М. (1958). *Нарис історії колективізації на Тернопільщині: 1939–1950 рр.* Київ: Держполітвидав УРСР.
- Коріненко, П., Старка, В., Киданюк, А., & Терещенко, В. (2016). *Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.)*. Тернопіль.
- Кук, В. (2005). *Колгоспне рабство*. Львів: Центр досліджень визвольного руху.
- Литвин, М.Р., Луцький, О.І., & Науменко, К.Є. (1999). *1939. Західні землі України*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- НБ ЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Романюк, М. (2001). Селянське питання в повстанських листівках. *Визвольний шлях*, 9, 49–65.
- Сеньків, М. (2002). *Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Сироцинський, К. (1953). *Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР*. Київ: Держполітвидав УРСР.

References

- Andruxhiv, I. (2008). Borotba radianskoi vlady proty zbroinykh formuvan OUN ta UPA na terenakh Stanislavskoi (Ivano-Frankivskoi) oblasti v 40–50-kh rr. XX st. [The struggle of the Soviet government against the armed groups of the OUN and UPA in the Stanislav (Ivano-Frankivsk) region in the 40–50's of the twentieth century]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-osvitnii kraieznavchyi chasopys – Galicia. All-Ukrainian Scientific and Cultural-Educational Journal of Local Lore*, 14, 356–364 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine].
- DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archives of Ivano-Frankivsk region].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region].
- Danylenko, V. (2010a). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on

- social history (second half of the 1940s – mid-1950s)*. (Vol. 2 (1–2)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010b). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil region].
- Ivasiuta, M.** (1958). *Narys istorii kolektyvizatsii na Ternopilshchyni: 1939–1950 rr.* [Essay on the history of collectivization in the Ternopil region: 1939–1950]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].
- Korinenko, P., Starka, V., Kydaniuk, A., & Tereshchenko, V.** (2016). *Podatky i povynnosti v halytskomu seli (kinets XVIII – seredyna XX st.)* [Taxes and duties in the Galician countryside (late XVIII – mid XX century)]. Ternopil [in Ukrainian].
- Kuk, V.** (2005). *Kolhosne rabstvo* [Collective farm slavery]. Lviv: Tsentri doslidzhen vyzvolnoho rukhu [in Ukrainian].
- Lytvyn, M.R., Lutsnyi, O.I., & Naumenko, K.Ye.** (1999). *1939. Zakhidni zemli Ukrainy* [Western lands of Ukraine]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- NB LNU – Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka [Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv].
- Romaniuk, M.** (2001). *Selianske pytannia v povstanskykh lystivkakh* [The peasant question in the insurgent leaflets]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 9, 49–65 [in Ukrainian].
- Senkiv, M.** (2002). *Zakhidnoukrainske selo: nasylnytska kolektyvizatsiia 40 – poch. 50-kh rr. XX st.* [Western Ukrainian village: violent collectivization 40 – beg. 50s of the XX century]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Syrotskyi, K.** (1953). *Peremoha kolhospnogo ladu v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR* [Victory of the collective farm system in the western regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 05.04.2022 р.